

Ardahan ve Kars İlleri Sığırcılık İşletmelerinin Yapısal Sorunları

OktaY GÜVEN*¹ ¹ Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı Genel Sekreterliği

Öz: Sığırcılık, sürekli artan nüfusun gıda talebini karşılamanın yanı sıra istihdam potansiyeli, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla içindeki payı, kırsal kalkınma ve yoksullukla mücadele gibi birçok açıdan stratejik öneme sahiptir. Sığırcılık Ardahan ve Kars illerinde geniş çayır ve meraların sağladığı rekabet avantajı, kırsal nüfus oranının ülke ortalamasının üzerinde olması ve sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle yaygın olarak yapılmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar sektörün bu illerde başta verimlilik ve hayvan sağlığı olmak üzere birçok sorunla mücadele ettiğini göstermektedir. Bu çalışma Ardahan ve Kars illeri sığır işletmelerinin yapısal sorunlarını tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında yapılan anket sayısı oransal yaklaşım yöntemi doğrultusunda belirlenmiştir. Araştırma sonuçları Ardahan ve Kars illerinde sığırcılığın küçük ölçekli aile işletmeciliği şeklinde geleneksel barınaklarda yapıldığını, yerli ırkların halen yaygın olarak beslendiğini, işletmelerin yaklaşık yarısının kaba yem yetiştiriciliği için yeterli araziye sahip olmadıklarını, barınaklarda hayvan refahına dikkat edilmediğini ortaya koymuştur. Üretici profili bakımından ise genç ve eğitilmiş kesimin sektörden uzak durduğunu, üreticilerin yaklaşık üçte birinin sosyal güvenceden yoksun olduğunu ve üreticilerin mesleki bilgi düzeyinin düşük olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede genç ve eğitilmiş kesimin sektöre ilgisini artıracak adımların atılması, işletme ölçeğini büyütme, barınakları iyileştirmeye ve kültür ırkı hayvanların yaygınlaştırılmasına yönelik destek verilmesi önerilmektedir. Üreticilere yönelik mesleki eğitim faaliyetlerinin tasarlanıp uygulanması verimliliği artırmak için zorunluluk arz etmektedir. Ayrıca kırsaldaki yaşam kalitesini artıracak yatırımların yapılması sektörün gelişimine ve rekabet gücüne önemli düzeyde katkı sunacağı anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İşletme ölçeği, barınak, üretici demografisi

Structural Problems of Cattle Shelter Enterprises in Provinces Ardahan and Kars

Abstract: The cattle livestock has a strategic importance in addition to meeting the food demand of the ever-increasing population in many respects, such as employment potential, its share in the Gross Domestic Product, and rural development and the fight against poverty. Cattle shelter are widespread in provinces Ardahan and Kars due to the competitive advantage provided by large meadows and pastures, high rural population ratio above country average and undeveloped industry. However, the researches show that the sector in these provinces tackles with many problems, especially productivity and animal health. This research was carried out to determine structural problems of the cattle shelter enterprises in Ardahan and Kars and to make suggestions for solving of the problems identified. The number of questionnaires within the scope of the research was determined by proportional approach method. The results revealed out that cattle shelter are done in traditional shelters and in the form of small-scale family business, native breeds are still widely fed, about one-half of the farms do not have sufficient land for roughage cultivation, and animal welfare is not considered. From the point of stockbreeder profile, the study unveils that young and educated people are not willing to work in the sector, about one-third of stockbreeders lack social security, and craft knowledge of stockbreeders is low. In this framework, it can be stated that programs to increase the interest of the young and educated people, grants to increase the scale of the enterprise, the number of culture breed animals, and improve shelters. The design and implementation of vocational training for stockbreeders is imperative to increase productivity. Moreover, improvement of life quality in rural areas will contribute to the development and competitiveness of the sector.

Keywords: Scale of enterprises, shelter, stockbreeder demography

GİRİŞ

Gelişmekte olan bölgelerin temel geçim kaynaklarından olan büyükbaş hayvancılık, sürekli olarak artan nüfusun gıda talebini karşılamanın yanı sıra istihdam ve ihracat potansiyeli, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) içindeki payı ve yoksullukla mücadele gibi birçok açıdan stratejik önemini korumaktadır. Sektör gerek gıda sanayi, tekstil, hazır giyim gibi birçok alana girdi sağlayarak gerekse tarım makinaları imalatı, yem ve ilaç sanayi gibi alanlara yönelik oluşturduğu talep ile sanayinin gelişmesinde de son derece önemli bir rol oynamaktadır.

Küreselleşme tüm sektörlerde olduğu gibi büyükbaş hayvancılık sektöründe de yoğun bir şekilde kendini

göstermekte ve yereldeki üreticilerin rekabet edebilirlik düzeyinin yükseltilmesi gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Üreticilerin başarıları, ürünlerini uluslararası piyasalarda satabilme kabiliyetlerine bağlı durumdadır ve bu bağımlılık sürekli artmaktadır. Üreticiler gelecekte sadece maliyet açısından değil, daha kaliteli, daha hızlı ve daha ucuz üretme açısından da rekabet etmek durumunda kalacaktır (Boehlje, 2010).

Türkiye’de büyükbaş hayvancılık gıda arz güvenliği açısından

*Sorumlu Yazar: guvenoktay@hotmail.de

Geliş tarihi: 01.10.2020

Kabul tarihi: 15.12.2021

yüksek düzeyde önem arz etmektedir. Zira dünya kırmızı et üretiminin yaklaşık %30'u sığırlardan, %5'i küçükbaş hayvanlardan karşılanırken, Türkiye'de kırmızı et üretiminin %88'i sığırlardan, %12'si ise küçükbaş hayvanlardan elde edilmektedir (Anonim, 2018a). Bunun yanında 2019 yılında Türkiye'de üretilen yaklaşık 23 milyon ton sütün de %90.5'i büyükbaş hayvancılıktan elde edilmiştir (Anonim, 2020a). Dolayısıyla büyükbaş hayvancılığın çıktıkları olan et ve süt, Türkiye'de insanların sağlıklı ve dengeli beslenmesinde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca Türkiye'deki nüfus artışı, kentleşme, kişi başına gelir seviyesindeki yükseliş gibi faktörler de et ve süt ürünlerine yönelik talebi artırmaktadır (Gül ve Uzun, 2014).

Coğrafi ve iklimsel nedenlerden dolayı büyükbaş hayvancılık Türkiye'nin hemen her bölgesinde görülen bir ekonomik faaliyet kolu durumundadır. Ancak sektörün doğası gereği geniş arazilere ihtiyaç duyulduğundan genelde köylerde ve beldelerde yoğun olarak yapılmaktadır. Ardahan ve Kars illerinde de, geniş çayır ve meraların sağladığı rekabet avantajı, kırsal nüfusun ülke ortalamasından yüksek olması ve sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle büyükbaş hayvancılık yaygın bir şekilde yapılmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre, 2019 yılı itibarıyla Ardahan'da yaklaşık olarak 370 bin büyükbaş hayvan ve 14 bin işletme, Kars ilinde ise 705 bin büyükbaş hayvan ve 26 bin işletme TÜRKVET sistemine kayıtlıdır. Bu illerden her yıl ortalama 140-160 bin arasında büyükbaş hayvan canlı olarak ülkenin muhtelif bölgelerine sevk edilmektedir. 2019 yılında Ardahan'da yaklaşık 420 bin ton, Kars'ta ise 577 bin ton inek sütü üretilmiştir (Anonim, 2020b). Üretilen bu sütün büyük çoğunluğu Ardahan ve Kars il genelinde faaliyet gösteren 70 civarında imalathanede başta kaşar peyniri olmak üzere süt ürünlerine dönüştürülmektedir (Ardahan/Kars Tarım ve Orman İl Müdürlüğü). Bu veriler büyükbaş hayvancılığın Ardahan ve Kars'ın ekonomisi ve kalkınması açısından ne derece önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Bununla beraber Ardahan ve Kars ilinde faaliyet gösteren büyükbaş hayvancılık işletmelerinin düşük verimlilik ve hayvan sağlığı başta olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya olduğu yapılan araştırmalar ile tespit edilmiştir (Tilki ve ark. 2013; Demir ve ark., 2014; Güven ve ark., 2017). Bu araştırma Ardahan ve Kars illerinde büyükbaş hayvancılık işletmelerinin yapısal sorunlarını tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma kapsamında uygulanan anket bir taraftan işletmelerin yapısal sorunlarını tespit ederken, diğer taraftan üreticilerin profilini ortaya çıkarmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Böylelikle işletmelerin yapısal sorunları tespit edilirken, bu sorunların üreticiler ile ilgisinin kurulması ve daha isabetli çözüm önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan materyal birincil ve ikincil nitelikteki verilerden oluşmaktadır. Araştırmanın temel amacı, Ardahan ve Kars illerinde faaliyet gösteren büyükbaş hayvancılık işletmelerinin yapısal sorunlarının ortaya konulması ve çözüm önerileri sunulması olduğundan birincil nitelikteki veriler, Ardahan ve Kars ilinde büyükbaş hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerden tesadüfi olarak seçilen üreticiler ile yapılan anketlerden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Anket çalışması yüz yüze görüşme tekniği ile yapılmış ve görüşülen kişiler hiçbir ön değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ikincil nitelikteki veriler kalkınma, kırsal kalkınma, tarım ekonomisi, Türkiye ekonomisi alanında basılı her türlü kitap, makale, bildiri vb. dokümanlar taranarak elde edilmiştir. Bunun yanında çeşitli kamu kurumlarının (Türkiye İstatistik Kurumu, Tarım ve Orman Bakanlığı) ve uluslararası kuruluşların yayınları ve istatistiklerinden faydalanılmıştır. Ardahan ve Kars ilinde büyükbaş hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren üreticiler araştırmanın ana kitlesini oluşturmaktadır. Yapılan anketlerin sayısı hesaplanırken, söz konusu illerde büyükbaş hayvancılık yapan ve TÜRKVET sistemine kayıtlı üreticilerin sayısı esas alınmıştır. Ana kütleli temsil edebilecek örnek kütleinin belirlenmesinde oransal yaklaşım yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem doğrultusunda anket sayısı aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır (Miran, 2003):

$$n = \frac{Np(1-p)}{(N-1)\sigma_p^2 + p(1-p)} \quad (1)$$

Formülde; n= örnek büyüklüğünü, N= ana kütleli, p= tahmin oranını (0.5 maksimum örnek büyüklüğü için), σ_p^2 = oran varyansını (maksimum örnek hacmine ulaşmak için % 95 güven aralığında çizelge değeri 1.96 ve % 5 hata payı ile) ifade etmektedir. Ana kütleli oluşturan üreticilerin özellikleri başlangıçta bilinmediğinden, örnek hacmini azami düzeye çıkarmak için p=0.5 olarak alınmış ve örnek hacmi 384 olarak bulunmuştur. Saha çalışması esnasında, anketlerden bazılarının hatalı olma ihtimali göz önüne alınarak güvenli tarafta kalmak için anket sayısı %5 artırılmış ve toplamda 404 adet anket yapılmıştır. Ardahan ve Kars illerinde 2019 yılında TÜRKVET sistemine kayıtlı işletme sayıları ve anketlerin dağılımı Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. İllere göre işletme sayıları ve anketlerin dağılımı

İl	İşletme Sayısı	Oran (%)	Anket Sayısı	Oran (%)
Ardahan	13,887	34.7	140	34.7
Kars	26,055	65.3	264	65.3
Toplam	39,942	100	404	100

Kaynak: Ardahan/Kars Tarım ve Orman İl Müdürlüğü

BULGULAR VE TARTIŞMA**Üretici Profili**

Büyükbaş hayvancılık erkek üreticilerin son derece yoğun olduğu bir ekonomik faaliyet alanıdır. Bu durum yapılan saha çalışmasında da görülmüştür. Anket çalışmasına katılanlardan sadece 2 üretici (%0.5) kadın, 402 (%99.5) üretici erkektir. Fakat belirtmek gerekir ki; 50 baş altı hayvan varlığına sahip aile işletmesi niteliğindeki işletmelerin hemen hepsinde üreticiler eşleriyle birlikte çalışmaktadırlar. Ayrıca üreticilerin hemen hepsi okul dışında kalan zamanlarda çocuklarının da işletmelerinde çalıştıklarını beyan etmiştir.

Üreticilerden 30 kişi (%7.4) bekâr, 3 kişi (%0.74) dul, 371 üretici (%92.6) evli olduğunu beyan etmiştir. Bekâr olanlar

Çizelge 2. Üreticilerin yaş ve eğitim seviyelerinin dağılımı

Üretici Yaşı					
	35 ve aşağısı	36-50 arası	51-65 arası	66 ve üstü	Yaş Ortalaması
Üretici Sayısı	62	159	153	30	48.8
Oran (%)	15.4	39.4	37.8	7.4	-
Eğitim Seviyesi					
	Okuryazar değil	Okuryazar/İlkokul	Ortaokul	Lise	Ön lisans ve üzeri
Üretici Sayısı	2	205	85	84	28
Oran (%)	0.5	50.8	21	20.8	6.9

Ankete katılan üreticilerden 35 yaş ve daha genç olanların oranı 15.4, 65 yaş üstü üreticilerin oranı ise 7.4 civarındadır. Ankete katılan toplam 404 üreticinin yaş ortalaması 48.8'dir. Tokat ilinde yapılan bir çalışmada üreticilerin yaş ortalaması 49.9 olarak tespit edilmiştir (Tümer ve Birinci, 2011). Trakya Bölgesi'nde faaliyet gösteren tarım işletmelerinde yapılan bir araştırma kapsamında ise işletme yöneticisi ortalama yaşı 49.9 olarak tespit edilmiştir (Aydın ve Unakıtan, 2016). Bu durum genç nüfusun genel olarak tarım sektörüne ilgisinin düşük olduğunu ve sektörün orta yaş ve üzeri üreticilerin elinde olduğuna işaret etmektedir.

Katılımcıların eğitim seviyeleri bakımından Çizelge 2 incelendiğinde, üreticilerin %51.3'ünün ilkokul veya daha düşük düzeyde eğitilmiş oldukları, buna karşın üreticilerin %6.9'unun ön lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahip oldukları dikkat çekmektedir. Trakya Bölgesi'nde yapılan bir çalışmada da işletme yöneticilerinin %82.8'inin ilkokul/ilköğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir (Aydın ve Unakıtan, 2016). Türkiye'de 2018 yılı itibarıyla ortalama eğitim süresinin 8.2 yıl olduğu dikkate alındığında Ardahan ve Kars ilinde sektördeki üreticilerin eğitim seviyesinin düşük olduğu görülmektedir (Anonim, 2019).

Çizelge 3'de ise üreticilerin sosyal güvenceleri bulunup bulunmadığı ve büyükbaş hayvancılık faaliyetlerinin yanı

haricinde hane başı ortalama çocuk sayısı 3.75, ortalama hane halkı sayısı ise 6.1 kişi olarak tespit edilmiştir.

İşletmesinde ücretli personel istihdam eden üreticilerin oranı %20.5 civarındadır. Bir başka ifadeyle, üreticilerin yaklaşık %80'i işletmelerini sadece aile bireyleri ile birlikte yürütmektedirler. Personel istihdamı bulunan 83 işletmenin ortalama işletme büyüklüğü 48.8 baş ve sürülerindeki kültür ırkı hayvanların oranı %22 civarındadır. Personel istihdam eden işletmeler gerek işletme ölçeği bakımından gerekse sürüdeki kültür ırkı hayvanların oranı bakımından bu araştırma kapsamında belirlenen ortalamaların üzerinde yer almaktadır. İstihdam edilen personele aylık olarak asgari ücret verilmektedir. Asgari ücret üzerinde maaş ödeyen üretici bulunmamaktadır. Çizelge 2'de ise üreticilerin yaş ve eğitim seviyelerine ilişkin detaylı veri sunulmuştur.

sıra başka bir işte çalışıp çalışmadıklarına ilişkin detaylı bilgi verilmiştir.

Çizelge 3: Sosyal güvence ve başka bir işte çalışma durumu

Sosyal Güvence	Üretici Sayısı	Oran (%)	Başka Bir İş	Üretici Sayısı	Oran (%)
Evet	276	68.3	Evet	151	37.4
Hayır	128	31.7	Hayır	253	62.6

Görüşülen üreticilerin %31.7'si herhangi bir sosyal güvencesinin bulunmadığını beyan etmiştir. Çalıştıkları bir işleri olmasına rağmen üreticilerin yaklaşık 1/3'ünün sosyal güvencesinin bulunmaması sektörün son derece önemli bir sorununa işaret etmektedir. Bu üreticilerin ilerleyen yaşlarda geçim sorunu yaşayacakları ve buna bağlı olarak önemli sosyal sorunların baş göstereceği gerçeği bu duruma müdahale edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal güvencesi bulunmayan üreticilerin ortalama işletme ölçeği 24 baş ve ortalama kültür ırkı hayvan oranı %6 civarındayken, sosyal güvencesi bulunanların ortalama işletme ölçeği 35 baş ve sürülerindeki ortalama kültür ırkı hayvan oranı %18 dolayındadır. Sosyal güvencesi bulunmayan üreticilerin ortalama işletme ölçeği hem Ardahan ve Kars ili ortalaması (27 baş) hem de bu araştırma kapsamında yapılan anket çalışması ile tespit edilen ortalama işletme büyüklüğünün (31 baş) altındadır.

Büyükbaş hayvancılık faaliyetleri haricinde başka bir işleri bulunup bulunmadığı sorusuna üreticilerin %37.4'ü evet yanıtı vermiştir. İkinci bir işi bulunan üreticilerden büyükbaş

hayvancılık işletmesini ikincil planda görenler bulunduğu gibi işletmesinden ailesinin geçimi için yeterli gelir elde edememe nedeniyle ikinci bir iş yapan üreticiler de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ikinci bir işi olmayan üreticilerden aktif olarak iş arama sürecinde olanlar da bulunmaktadır. Bu veriler anket yapılırken üreticilerin beyanlarından elde edilmiştir.

İşletme Ölçeği

İşletme ölçeği gerek verimlilik bakımından gerekse sektörün mevcut durumunu analiz etme bakımından son derece önemli bir gösterge niteliğindedir. Türkiye genelinde büyükbaş hayvancılık faaliyetleri genel itibarıyla küçük ölçekli yapılmaktadır. Bu durumun neden olduğu sonuçlar arasında özellikle işletmelerin üretim maliyetlerini düşürmemesi ve hayvanların ve/veya hayvansal ürünlerin pazarlanması noktasında büyük işletmelere göre daha düşük düzeyde başarılı olunması yer almaktadır (Köseman ve Şeker, 2015a).

Ardahan ve Kars ilinde de büyükbaş hayvancılık genelde aile işletmesi olarak küçük ölçekli yapılmaktadır. Bu durum yapılan saha çalışmasında da görülmüştür. Üreticilerin sahip oldukları hayvan sayısına göre gruplandırılması Çizelge 4'de görülmektedir.

Çizelge 4: Üreticilerin işletme ölçeği, yaş ortalaması ve kültür ırkı hayvanların oranına göre dağılımı

	Hayvan sayısı				
	10 ve daha az	11-30 arası	31-50 arası	51-70 arası	71 ve üzeri
Üretici sayısı	55	209	86	27	27
Oran (%)	13.6	51.7	21.3	6.7	6.7
Üretici yaş ortalaması	48	50	46	50	46
Kültür ırkı hayvanların oranı (%)	7	12	15	22	29

Görüşülen üreticilerin %65.3'ünün işletmesinde 30 baş ve daha az sayıda hayvanı bulunmaktadır. 50 baş üzeri hayvana sahip üreticilerin oranı ise 13.4'tür. İşletme başına ortalama hayvan sayısı ise 31.4 baştır. İzmir ilinde yapılan bir çalışmada işletme başına ortalama hayvan varlığı 40.04 baş olarak tespit edilmiştir (Torgut ve ark., 2019). Malatya ilinde yapılan bir çalışmada ise 50 baş üzeri büyükbaş hayvan varlığına sahip işletmelerin toplam işletme sayısına oranı %0.6 olarak tespit edilmiştir (Köseman ve Şeker, 2015b). Bu veriler, Türkiye genelinde olduğu gibi, Kars ilinde de büyükbaş hayvancılık işletmelerinin küçük ölçekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 4'de dikkat çeken bir diğer husus işletmelerdeki hayvan sayısı arttıkça sürüde bulunan kültür ırkı hayvanların oranının da artmasıdır. Bu durum işletme ölçeği büyüdükçe üreticilerin sektörünün gereklerini daha fazla yerine getirdiklerine işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle daha büyük yatırım yapan üreticiler işletmelerine daha fazla özen göstermektedir. Ayrıca üretici yaşı ile işletme ölçeği arasında bir ilişki bulunmadığı da çizelgede görülmektedir.

Ankete katılan üreticilerin yaklaşık %31.7'sinin herhangi bir sosyal güvencesinin bulunmadığı üretici profili başlığı altında belirtilmişti. Çizelge 5'de ise üreticilerin işletme ölçeklerine göre sosyal güvence durumu gösterilmiştir.

Çizelge 5: Sosyal güvencesi olmayan üreticilerin işletme ölçeğine göre dağılımı

Ölçek	1-20 baş	21-40 baş	41-60 baş	61 ve üzeri
Sosyal Güvenliği Olmayan Üretici Sayısı	76	37	12	3
Toplam Üretici Sayısı	189	127	50	38
Oran (%)	40.2	29.1	24.0	7.9

Çizelgede dikkat çeken husus işletme ölçeği küçüldükçe sosyal güvencesi bulunmayan üretici oranının artmasıdır. 20 baş ve altında hayvan varlığına sahip üreticilerin %40.2'sinin sosyal güvencesi bulunmazken, 60 baş üzeri hayvan varlığına sahip üreticilerin %7.9'unun sosyal güvencesi bulunmamaktadır. Bu durum işletme ölçeği küçüldüğünden üreticilerin gelirinin azaldığı ve dolayısıyla düşük gelirli üreticilerin sosyal güvenceleri için bütçe ayıramadıklarına işaret etmektedir.

İşletmelerde Kültür İrki Hayvanların Oranı

Kültür ırkı hayvanların (Simental, Esmar, Montofon vb.) yerli ırklara nazaran gerek et verimi gerekse süt verimi bakımından daha iyi oldukları bilinen bir durumdur (Anonim, 2018b). Türkiye genelinde de büyükbaş hayvan ırklarının oranı zaman içerisinde kültür ırkları lehine artmaktadır. Bu durum sektörün rekabet gücü açısından son derece önemli bir gelişme niteliğindedir (Güven, 2018). Saha çalışması kapsamında görüşülen üreticilerin sürülerinde bakılan hayvanlar arasında kültür ırkı hayvanların oranına ilişkin durum Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6: Sürüdeki kültür ırkı hayvanların oranı

	Sürüdeki kültür ırkı hayvanların oranı (%)				
	0	1-20 arası	21-50 arası	51-80 arası	80-100 arası
Üretici Sayısı	298	28	35	12	31
Oran (%)	73.8	6.9	8.7	2.9	7.7
Ortalama İşletme Ölçeği	28	37	48	51	37

Kültür ırkı hayvanı hiç bulunmayan üreticilerin oranı %73.8 iken, sürüsünün tamamı veya tamamına yakını kültür ırkı hayvanlardan oluşan üreticilerin oranı %7.7 civarındadır. Bu durum bölgede halen yerli ırk hayvanların yaygın olduğunu göstermektedir. Çizelgede dikkat çeken bir diğer husus sürüdeki kültür ırkı hayvanların oranı arttıkça işletme ölçeğinde de genel itibarıyla kayda değer bir artış görülmüştür.

Ankete katılan üreticilerin kültür ırkı hayvan sayısının toplam hayvan sayısına oranı %14 dolayındadır. Türkiye toplam sığır varlığı içerisinde kültür ırkı hayvanların oranı ise %46.8 civarındadır (Güven, 2018). Muş ilinde yapılan bir çalışmada, işletmelerde yetiştirilen hayvanların %22.4'ünün kültür ırkından oluştuğu tespit edilmiştir (Bakır ve Kibar, 2019). Bu veriler ışığında, Ardahan ve Kars ilinde faaliyet gösteren büyükbaş hayvancılık işletmelerinde kültür ırkı hayvan sayısının Türkiye ortalamasına nazaran düşük olduğu, ancak bu durumun sadece Ardahan ve Kars'a özgü olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte yerli ırkların meraya dayalı hayvancılık yapan bölgelerde özellikle tercih edildiği dikkate alınmalıdır.

Barınak ve Soğuk Zincir

Büyükbaş hayvancılık işletmelerinde hayvanları barındırma koşulları başarılı bir işletmecilikte etkili olan faktörler arasında yer almaktadır. İyi bir barınakta büyük hayvan bölümü, genç hayvan büyütme ünitesi, buzağı bölmesi, sağım ünitesi, doğum bölmesi gibi bölümler bulunmalıdır. Ayrıca barınaklardaki sıcaklık, nem, aydınlatma, havalandırma gibi koşullar hayvan refahı ve verimlilik bakımından önem arz etmektedir.

Soğuk zincir sütün el değmeden ve dolayısıyla kalitesinde azalma olmadan depolanmasını sağlamaktadır. Bunun yanında soğuk zinciri bulunan işletmeler ürettikleri süt miktarı ile doğru orantılı devlet desteği almaktadırlar. Bu nedenle soğuk zincir rekabet edebilir bir işletmecilik için son derece önemlidir. Buna karşın Ardahan ve Kars ili büyükbaş hayvancılığında genel itibarıyla havalandırma imkânı son derece kısıtlı olan, aydınlatması bulunmayan, bölümlendirmelerin çok az sayıda olması gibi özellikleri ile bilinen geleneksel barınak tipi hâkim olup soğuk zinciri bulunan üretici sayısı da son derece düşüktür. Yapılan saha çalışmasında da bu durum tespit edilmiştir. Çizelge 7'de üreticilerin barınak türü ve soğuk zincir sahipliğine ilişkin detaylı bilgi sunulmuştur.

Katılımcılara barınaklarının geleneksel mi yoksa projeli mi olduğu sorulduğunda üreticilerin %11.1'i modern projeli barınağa sahip olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık üreticilerin %89.9'u büyükbaş hayvancılık faaliyetlerini geleneksel barınaklarda yürütmektedir.

Ankete katılanlara soğuk zincirlerinin bulunup bulunmadığı sorusu yöneltilmiş ve yaklaşık %97 oranında hayır cevabı alınmıştır. Soğuk zinciri bulunan üretici oranı sadece %3'dür. Bu durum bölgedeki üreticilerin çok büyük bir çoğunluğunun soğuk süt desteğinden faydalanmadığını ve bu nedenle gelir kaybı yaşadığını göstermektedir.

Çizelge 7'de modern projeli barınağa sahip üreticilerin, geleneksel barınağı bulunan üreticilere nazaran hem işletme ölçeği bakımından hem de sürüdeki kültür ırkı hayvanların oranı bakımından çok daha iyi durumda oldukları görülmektedir. Aynı şekilde soğuk zinciri bulunan üreticilerin soğuk zinciri bulunmayan üreticilere nazaran hem işletme ölçeği bakımından hem de sürüdeki kültür ırkı

hayvanların oranı bakımından çok daha iyi durumda oldukları da Çizelge 7'de görülmektedir.

Hayvan Başına Barınak ve Yem Bitkisi Arazi Büyüklüğü

Hayvan refahı açısından önemli bir gösterge niteliği taşıyan barınak büyüklüğü verimlilik bakımından da önem arz etmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde barınaklarda hayvan başına en az 3 m² alan olması tavsiye edilirken, ildeki barınakların çoğunda bu alanın daha az olduğu bilinmektedir (Anonim, 2011).

Büyükbaş hayvancılık işletmelerinde yem giderleri üretim maliyetinin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Yem bitkisi veriminde yaşanan artışlar üretim maliyetini azalttığından üreticinin karlılığına doğrudan önemli ölçüde etki etmektedir (Güven, 2018). Ardahan ve Kars ilinin de içinde bulunduğu Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bitkisel ürün üretiminin çok kısıtlı olduğu ve coğrafi şartların yem bitkisi üretimine uygun olduğu bilinmektedir. Çizelge 8'de ankete katılan üreticilerin hayvan başına barınak ve mera haricinde kullandıkları yem bitkisi arazi büyüklüğüne ilişkin durumu gösterilmiştir.

Görüşülen üreticilerin %38.9'unun barınaklarının hayvan başına 3 m² altında büyüklüğe sahip olduğu Çizelge 8'de görülmektedir. Hayvan başına 3-5 m² aralığında barınak büyüklüğüne sahip üreticilerin oranı %31.2 civarındadır. Üreticilerin yaklaşık %40'ının hayvan başına 3 m² altında barınak büyüklüğüne sahip olması hem verimlilik hem de hayvan refahı açısından son derece olumsuz bir durumdur.

Hayvan başına yem bitkisi arazi büyüklüğü 4 dekar ve daha az olan üreticilerin oranı %45,2'dir. Buna karşılık hayvan başına yem bitkisi arazi büyüklüğü 8 dekar ve üzerinde olan üreticilerin oranı ise yaklaşık olarak %31,1'dir. Ardahan ve Kars ilinde arazilerin büyük çoğunluğunun susuz olduğu dikkate alındığında üreticilerin yaklaşık %45'inin yeterli araziye sahip olmadığı söylenebilir. Zira büyükbaş hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren üreticilerin hayvan başına 2.5 dekar sulu veya 5 dekar kuru araziye sahip olması işletme karlılığı için arzu edilen bir durumdur (Anonim, 2011).

Ankete katılan üreticilerin işletme başına ortalama yem bitkisi arazi büyüklüğü 165 dekadır. Trakya Bölgesi'nde tarım işletmelerine yönelik yapılan çalışmada ortalama işletme arazisi büyüklüğü 117.5 dekar bulunmuştur (Aydın ve Unakıtan, 2016). Tokat ilinde yapılan bir çalışmada işletmelerin ortalama arazi varlığı 47.5 dekar olarak tespit edilmiştir (Tümer ve Birinci, 2011). Türkiye genelinde 23.8 milyon hektar tarım arazisi, 3 milyon tarımsal işletme bulunmakta ve ortalama işletme büyüklüğü 59 dekar civarındadır (Anonim, 2020c). Bu veriler dikkate alındığında; Ardahan ve Kars ili büyükbaş hayvancılık işletmelerinin mera haricinde yem bitkisi ekimi için sahip oldukları ortalama arazi miktarının ülke ortalamasının çok üzerinde olduğu ve üreticilerin diğer bölgelere nazaran daha iyi durumda oldukları anlaşılmaktadır.

Çizelge 7: Üreticilerin barınak türü ve soğuk zincir sahipliğine ilişkin durum

Barınak	Üretici Sayısı	Oran (%)	Ortalama Hayvan Sayısı	Kültür Irkı Hayvanların Oranı (%)	Soğuk Zincir	Üretici Sayısı	Oran (%)	Ortalama Hayvan Sayısı	Kültür Irkı Hayvanların Oranı (%)
Modern	45	11.1	45	25	Evet	12	3	55	33
Geleneksel	359	89.9	30	12	Hayır	392	97	30	13

Çizelge 8: Hayvan başına (HB) barınak ve yem bitkisi arazi büyüklüğüne ilişkin durum

HB Barınak Büyüklüğü					
	3 m ² 'den az	3-5 m ²	6-8 m ²	9-11 m ²	12 m ² 'den fazla
Üretici Sayısı	157	126	61	31	29
Oran (%)	38.9	31.2	15.1	7.6	7.2
HB Yem Bitkisi Arazi Büyüklüğü					
	2 dekadardan az	2-4 dekar	5-7 dekar	8-10 dekar	11 dekadardan fazla
Üretici Sayısı	47	136	96	67	59
Oran (%)	11.6	33.6	23.7	16.5	14.6

SONUÇ

Ardahan ve Kars ilinde büyükbaş hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı dikkate alındığında, sektörün başta kırsalda yaşayanlar olmak üzere, çok büyük bir kitlenin geçim kaynağı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yöre ile özdeşleşmiş Kars Kaşarı ve gravyer peyniri üretiminin hammaddesi olan sütün arzını sağlaması nedeniyle sektör bölge genelindeki küçük ölçekli sanayinin de vazgeçilmezi konumundadır.

Ardahan ve Kars illerinde, az sayıdaki besi işletmesi haricinde, büyükbaş hayvancılık süt sığırçılığı ve kombine hayvancılık şeklinde küçük ölçekte yapılmaktadır. İşletme ölçeğinin küçük olması beraberinde birtakım sorunları getirmektedir. Bunların başında üreticilerin ailelerini geçindirmekte zorluk yaşamaları nedeniyle ikinci bir iş arayışına girip işletmelerini ihmal etmeleri gelmektedir. Diğer önemli bir sorun ise yeterli düzeyde gelir elde edemeyen üreticiler sosyal güvenlikleri için bütçe ayıramamakta ve dolayısıyla gelecek kaygısı taşımaktadırlar. Bunun yanında küçük ölçekli işletmelerde üretilen süt miktarının az olması ve örgütlü hareket etme bilincinin gelişmemiş olması nedeniyle üreticiler pazarlama olanaklarını kaybetmektedirler. Bu nedenle üreticilerin işletme ölçeğini büyütmelerine dönük faizsiz uzun vadeli kredi, hibe desteği gibi destek mekanizmalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Ardahan ve Kars ilindeki üreticiler büyükbaş hayvancılığı genel olarak ata mesleği olarak görmekte ve bir önceki nesilden öğrendikleri uygulamaları devam ettirmektedirler. Bu durumun sonucu olarak hayvan besleme ve bakımında önemli sorunlar baş göstermektedir. Üreticilere dönük hayvan sağlığı ve besleme, işletme yönetimi gibi konuları kapsayan mesleki eğitim faaliyetlerinin tasarlanıp uygulanması yüksek düzeyde önem arz etmektedir. Üreticilerin bu türden eğitim faaliyetlerine katılımını teşvik etmek için çeşitli ödüllendirmelerin uygulanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Gerek üreticilerin halen yaygın olarak yerli ırkları beslemesi, gerekse geleneksel barınakların yaygınlığı düşük verimliliğin

başta gelen nedenleridir. Yerli ırkların genetik olarak kültür ırklarına nazaran daha düşük verimli olması önemli düzeyde gelir kaybına neden olmaktadır. Bunun yanında geleneksel barınaklarda havalandırma imkânının hiç olmaması veya yetersiz olması, hayvan başına düşen alanının genellikle gerekenden az olması ve hasta hayvanları ayırma olanağının bulunmaması hem hayvan hastalıklarının tetiklemekte hem de hastalıklar ile başa çıkmayı zorlaştırmaktadır. Bu durum verim kaybına neden olduğu gibi hayvanlarda düşük ve ölüm oranını da artırmaktadır. Verimlilik, hayvan sağlığı ve refahı bakımından ilerleme kaydedebilmek için barınak koşullarının iyileştirilmesi en temel ön koşuldur.

Ardahan ve Kars ili sahip oldukları geniş mera ve çayırları sayesinde büyükbaş hayvancılıkta en önemli maliyet unsuru olan yem giderleri bakımından önemli bir avantaj sunmaktadır. Ancak arazilerin büyük çoğunluğunun susuz olması nispeten az araziye sahip üreticilerin işledikleri alandan ihtiyaç duydukları kaba yemi elde etmelerini engellemektedir. Bu nedenle kuru arazilerin su ile buluşturulması bölgede sektörün gelişimine katkı sunacaktır.

Büyükbaş hayvancılık sektörünün doğası gereği geniş arazilere ihtiyaç duyulmakta ve işletmeler belde ve köylerde yoğunlaşmaktadır. Kırsal alandaki eğitim ve sağlık altyapısının yetersizliği, sosyal donatıların eksikliği, kent yaşamının cazibesi gibi nedenlerle eğitilmiş ve genç insanlar kentlerde yaşamayı tercih etmektedirler. Buna bağlı olarak sektörün en önemli sorunu olan eğitilmiş ve genç nüfusun sektörden uzak durmaları hususu ortaya çıkmaktadır. Benzer nitelikteki araştırmalar ve bu araştırma kapsamında yapılan saha çalışması da bu durumu teyit etmektedir. Dolayısıyla genç ve eğitilmiş kesimin sektöre ilgisini artıracak adımların atılması elzemdir. Bu nedenle ilk olarak sektörün itibarının yükseltilmesi için kamu eliyle programlar uygulanmalı, kırsal kesimdeki hayatı cazip hale getirecek gençlik merkezleri, spor alanları, aile destek merkezleri gibi sosyal donatı yatırımları ivedilikle yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Anonim (2011) Doğu Anadolu Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu. <http://www.serka.gov.tr/store/file/common/71f9cf7ef29ba32b9b3b0cf70135fc9a.pdf> (Erişim tarihi: 29.11.2018).
- Anonim (2018a) Kırmızı Et. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Ankara.
- Anonim (2018b) Yerli ve yabancı süt sığırları ırkı. <https://www.esk.gov.tr/tr/10883/Yerli-ve-Yabanci-Sut-Sigir-Irklari>, (Erişim tarihi:26.11.2018).
- Anonim (2019) <https://egitimsen.org.tr/2018-2019-egitim-ogretim-yilinda-egitimin-durumu-raporu/>, (Erişim tarihi:10.04.2020).
- Anonim (2020a) Bölgesel İstatistikler. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> (Erişim tarihi:11.04.2020).
- Anonim (2020b) Bölgesel İstatistikler. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do> (Erişim tarihi:10.04.2020).
- Anonim (2020c) Tarım İşletmelerinde Parçalılık ve 6537 Sayılı Kanun. <https://kayseri.tarimorman.gov.tr/Belgeler/SOL%20M%20EN%C3%9C%20BELGELER%C4%B0/Makale2.pdf> (Erişim tarihi:08.04.2020).
- Aydın B, Unakıtan G (2016) Trakya Bölgesinde Faaliyet Gösteren Tarım İşletmelerinin Yapısal Özellikleri ve Tarımsal Uygulamalara Yaklaşımları. Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, 2 (2): 11-25.
- Bakır G, Kibar M (2019) Muş İlinde Özel Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Süt Verim Özelliklerinin Belirlenmesi. KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 22(4): 620-630.
- Boehlje M (2010) Globalization and Agriculture: New Realities. <http://www.docdatabase.net/more-globalization-and-agriculture-new-realities-92751.html>, (Erişim tarihi: 08.01.2017).
- Demir P, Aral Y, Sarıözkan S (2014) Kars İli Süt Sığırcılık İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 25 (1): 1-6.
- Gül U, Uzun B (2014) Kırmızı Et 2014: Durum ve Tahmin. <http://www.tepge.gov.tr/Dosyalar/Yayinlar/1d90b4d9b82b445da0e3e59563d2afd4.pdf> (Erişim tarihi: 30.04.2018).
- Güven O, Dilek Y, Ünal BE, Borazan A (2017) Ardahan Büyükbaş Hayvancılık Sektör Raporu ve Eylem Planı. Serhat Kalkınma Ajansı, Kars.
- Güven O (2018) Türkiye Büyükbaş Hayvancılık Sektörünün AB Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Analizi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11 (1): 765-780.
- Köseman A, Şeker İ (2015a) Türkiye’de Sığır, Koyun ve Keçi Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu. Van Veterinary Journal, 26 (2): 111-117.
- Köseman A, Şeker İ (2015b) Malatya İli Sığır, Koyun ve Keçi Yetiştiriciliğinin Mevcut Durumu. F.Ü. Sağ. Bil. Vet. Derg. 29 (2): 137-143.
- Miran B (2003) Temel İstatistik. Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Tümer Eİ, Birinci A (2011) Hayvancılık İşletmelerinde Süt Maliyetine Etki Eden Faktörlerin Analizi: Tokat İli Örneği. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 42 (1): 35-39.
- Tilki M, Sarı M, Aydın E, Işık S, Aksoy AR (2013) Kars İli Sığır İşletmelerinde Barınakların Mevcut Durumu ve Yetiştirici Talepleri: I. Mevcut Durum. Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 19 (1): 109-116.
- Torgut E, Annayev S, Türkel B, Örmeci Kart M (2019) Türkiye’de Uygulanmakta Olan Hayvancılık Desteklemelerinin Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelere Etkisi: İzmir İli Örneği. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 14 (1): 29-45.

